

Az igazság megközelítésének útjai

„Jellegénél fogva e könyv nem tart igényt sem irodalomtörténeti teljességre, sem a felmerült és felmerülhető elvi problémák kimerítő tárgyalására. Még kevésbé végleges tisztázásukra“ — ezzel a bejelentéssel lepi meg olvasóit legújabb kötetének* utószavában Csehi Gyula. A könyvnek természetesen mégis megvan a rendeltetése. A szerző bevallott szándéka szerint: hozzájárulás időszerű kérdések napirenden tartásához. De ha ehhez tartja magát a gyanútlan olvasó, akkor azonban van: nem érti, miért lenne kötelessége odafigyelnie Csehi Gyulára — két-százhatvankét szövegoldalnyi időre. Mennyire lehet időszerű az a téma, amit napirenden kell tartani?! És mennyire lehet komolyan venni a szerzőt, aki csak hozzájárul a kérdések tisztázásához ahelyett, hogy valóban tisztázná is azokat? Ha már a szerzőnek sem olyan fontos a kérdés, hogy becsúgya szerint szólhas-son róla — akkor miként lehet életbevágóan fontos az olvasónak? És mégis: ez az alapállás rokonszenvenssé teheti Csehi Gyulát a mai olvasó szemében. Jártas lévén az irodalomszociológiában és az olvasápszichológiában, Csehi jól tudja, meny-nyire ártalmas, hitelrontó dolog lehet manapság a mindentudás mezében jelent-kezni. Különösen olyan témával, amelynek impulzusai az utóbbi évtizedekben állandóan igénybe vették az olvasók türelmét. Ebben a kényszerhelyzetben válik etikai magatartássá Csehinél korábbi nézeteinek, szemléletmódjának állandó vivi-szekciója. Amiről ekképpen tájékoztatja olvasóit: „Különben sem kész igazságokat óhajtok közölni, hanem az igazsághoz vezető nehéz út dokumentumait.“

Ez az alapállás teljesen új Csehi Gyula munkásságában. És e kötetben pedig a legfigyelemreméltóbb.

Kézenfekvő lenne most levonni a következtetést: tehát elsősorban mégiscsak a szerző számára fontosak ezek az írások. A témakezelésen valóban érződik annak az erőnek a felszabadító hatása, mely az önrevízióig eljutó ember sajátja. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy ezek az írások a permanens önrevízió gyakorlásának a dokumentumai. De ha ez így van, a kérdés csak az, hogy akkor meg miért tartozik mindez az olvasóra?

Akik valamennyire is ismerik Csehi Gyula életpályáját, azok előtt fölös-leges lenne bizonygatnunk, hogy munkásságát szintézis-teremtő törekvések jel-lemzik. (Gondoljunk csak főbb munkáinak beszédes címére: *Klió és Kalliópé vagy a történelem és az irodalom határáról*. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1965.; *Modern Kalliópé vagy a regény és valóság*. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1969.; *Felvilágosodástól felvilágosodásig. Írások három évszázadról, négy évtizedből*. Kri-terion Könyvkiadó, Bukarest, 1972.) Sőt, azzal is tisztában lehet az olvasó, hogy Csehinek immár a második könyvét tartja a kezében — ugyanarról a témáról. Az elsőben éppenséggel először vette számba ezen a tájon a munkássz-tály és irodalom kölcsönös viszonyát — a munkástárgyú irodalom megjelenésé-től a szocialista eszmeiségű irodalom megteremtéséig (*Munkásszótály és irodalom*. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1963). Nos, ha csak ezt a két, azonos tematikájú könyvet vetjük össze egymással, rögtön megértjük, hogy az önmeghaladás lehető-ségeinek keresése és felmutatása — nem öncélú magamutogatás. Eredményeivel és kudarcával méltó az olvasó figyelmére. Aki csak a tartalomjegyzékek alapján próbál tájékozódni, az előtt is nyilvánvalóvá válik, hogy az 1963-as kötetben Csehi teljességigénye munkál — a tíz évvel későbbiben pedig az újabb szintézisre való készülődés jegyeire lehetünk inkább figyelmesek. Ilyenformán tehát a téma meg-közelítésének klasszikusan hármas tagolását érhetjük tetten — a tézis, antitézis és szintézis jegyében. Az 1963-as kötetben globálisan próbálja birtokba venni, meg-ragadni tárgyát; a nemzetközi szocialista irodalom történetére, eredményeire esett a hangsúly, s a kutatás elméleti, módszertani kérdéseire. Mai szemmel olvasva a könyvet, inkább az lep meg, hogy a romániai baloldali irodalmat és különöskép-pen a romániai magyar irodalom baloldali vonulatát mennyire szűkkeblűen tár-gyalja, s hogy milyen merev szempontokat érvényesít vizsgálódásai során. Az 1973-as kötetben Csehi szűkíti témáját, csak a romániai baloldali irodalom telje-

* Csehi Gyula: A baloldali forrásvidék. Tanulmányok, arcképek, jegyzetek a romániai szocialista irodalom történetéhez. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár, 1973.

sítményeire, társadalmi hatására szorítkozik — a hangsúlyt pedig a romániai magyar irodalom szocialista hagyatékának a feltárására, értékelésére helyezi. A hangsúlyeltolódást feltételezhetően belső motivációk kényszeríthették ki. Csehi teljeségigénye első ízben nemcsak a hozzáférhetetlen forrasmunkák és feltáratlan források miatt nem tudott kimunkálni témájából becsvágya szerinti, egyetemesebben érvényes, egészében használható teljesítményt. Ennek értékét ugyanis érezhetően csökkenti az az *irodalomszemlélet*, melyet előző könyve megírásakor érvényesített. (Más kérdés az, hogy munkáját a kutatók ezután sem kerülhetik meg.) Érzésem szerint ezért kell szüntelenül visszatérnie témájához, mely egyre inkább nyugtalanítja. Miként a rosszul megírt vagy megíratlan múlt, mely mindaddig kénytelen feltámadni, amíg végleges elrendezését ki nem követelte. Szerencsére, Csehi Gyula nemcsak megújult erővel fogadja vissza-visszatérő témája jelentkezéseit, hanem szüntelenül frissített elméleti fegyverzetben és mind használhatóbb módszertani eszköztárral. A 73-as kötet, egyebek mellett, ennek a bizonyítéka. Nemcsak megalapozza, hanem egyben előre is vetíti az újabb szintézis körvonalait. (Egyébként a kötet megjelenése után Csehi kétszer is szóvá tette vállalkozásának értelmét. A romániai magyar irodalom szocialista hagyatékának szentelt *Igaz Szó*-különzomban arról vall, mi készteti őt arra, hogy ezt az irodalomtörténeti vonulatot szociológiai jelenségeként vizsgálja. Kahána Mózes életművének a lezárulása kapcsán pedig azt fogalmazta meg *A Hétben*, hogy a témához való ragaszkodása nem jelent kizárólagosságot; a romániai magyar irodalom felszabadulás előtti történetét egységes folyamatnak fogja fel, s a baloldali irodalmat nem szeretné szembeállítani irodalmunk népi vagy polgári-demokrata áramlatával.)

Könnyű belátni, hogy ez a készülő újabb szintézis — melynek alapozását szolgálja *A baloldali forrásvidék* — nemcsak személyes és irodalomtörténeti törlesztést jelentene. Csehi Gyula eredeti célkitűzéséhez, az irodalom és társadalom kölcsönös viszonyának a *lényegi* megismeréséhez kerülnénk közelebb általa.

Az eddigi fejtegetésekből számomra az a legizgalmasabb tanulság, hogy valamely igazság szolgáltatásban nem elegendő csupán *jól kiválasztani* azt, aminek a feltérképezésére, lényegi megismerésére, általános érvényű megfogalmazására vállalkozunk. A jó választás még nem ad egyszer s mindenkorra menlevelet is a kezünkbe. Vállalnunk kell azt is, hogy szüntelenül válaszút elé kerülünk. Vállalnunk kell mindennapi döntéseink kockázatát. Ez pedig állandó készenléti állapotot tételez fel. Nyitottságot az önmeghaladásra; kellő szigor, fegyelmet és akaratot az önrevízióra. A valóságról alkotott nézeteink, felfogásunk állandó szembesítését azzal a közeggel, amelyben az általunk vizsgált jelenség érvényesíti hatását... Ma már könnyű felismerni azt is, hogy Gaál Gábor tragédiája tulajdonképpen nem korai halálában rejlett, hanem abban, hogy az élete, illetve korai halála megfosztotta őt az önrevízió lehetőségétől.

Ezek után az látszik indokoltnak csupán, hogy Csehi Gyula irodalomszemléletével foglalkozunk. Mégpedig: a készülő szintézis függvényében. Ahhoz pedig, hogy *A baloldali forrásvidékben* munkáló irodalomszemléletet kellőképpen át tudjuk világítani, s ugyanakkor a mi fel-felújuló irodalomcentrizmus vitáinkban is tisztábban láthassunk, szükségszerűen igénybe kell vennünk az irodalomtudomány legfrissebb eredményeit is.

Az irodalomtudomány fejlettségének mai fokán szerencsére már tisztán látjuk, hogy az irodalom nem lehet független a társadalom fejlődésétől (hisz emberi szükséglet teremt meg és használja föl). De az is nyilvánvalóvá vált, hogy nem függ közvetlenül a társadalom fejlődésétől (nem automatikus leképezése a társadalmi változásoknak). Megvannak a maga fejlődésének a sajátos, belső törvényszerűségei, amelyek csak nagy áttételek révén kötődnek a társadalmi fejlődés törvényszerűségeihez. Ilyen értelemben fogalmazza meg Hankiss Elemér, hogy az irodalom nem más, mint „*meg-megújuló kísérletek szakadatlan sora*, amelyek arra irányulnak, hogy az állandóan továbbfűtött társadalmi fejlődés teremtette új emberi helyzeteket és élményeket megfogalmazzák, az új helyzeteknek megfelelő magatartásformákat kidolgozzák“ (*Fejlődik-e az irodalom?* Literatura. 1974. 1.). Ebből a törvényszerűségből vezeti le Hankiss az irodalom társadalmi rendeltetését, funkcióját, egyértelműen leszögezve, hogy amennyiben a maga eszközeivel érzékeltetni tudja a fejlődés során létrejövő új emberi viszonyulásokat, az emberi létet fenyegető veszélyeket vagy az emberi teljességre való törekvés újabb lehetőségeit, úgy az *irodalom a társadalmi létnek elsődleges jelző- és vezérlő-rendszerévé válik*. Az irodalom a maga eszközei révén olyan sajátos információkat juttathat el az olvasó tudatába, amelyek révén a befogadó átélheti azt a sorsot, élményt, helyzetet, amelyről a mű informálni akarja. A társadalomtudományok közvetlenül kevesebb emberhez szólnak; lassabban, nehezkesebben hatnak, viszont rendszeressé-

gükkel és egzaktságukkal válnak a társadalmi lét ugyanolyan nélkülözhetetlen eszközévé, miként az irodalom.

Az elsődleges jelző- és vezérlő-rendszer fogalma nemcsak az irodalom hivatásának helyes értelmezését sugallja, de épp rendszer-jellege révén hatálytalanítani tudja azokat a leegyszerűsítéseket is, amelyek az irodalom társadalmi meghatározottságának a hirdetése során éppen a lényegyet nem vették észre: azt, hogy az irodalom is érthetőbbé teheti a társadalom igazi mozgatórugóit, nem csupán a társadalmi fejlődés az irodalomét. Ez az elméleti alapvetés az egyoldalú szociológizálás helyett lehetőséget kínál arra, hogy végre valódi hatásában lehessen megragadni a baloldali irodalmat is.

Az irodalom tehát sajátos társadalmi tudatforma, melyet olyan intézmény, illetve „nyílt rendszer“ tart működésben, amely a társadalommal állandóan aktív kölcsönhatásban van; s e kölcsönhatás nélkül nem létezhet. Nyilvánvaló tehát, hogy minden új öntudattal felfélt társadalmi osztály új művészi formákat és tartalmakat próbál érvényesíteni. A kérdés csak az, hogy mindez hogyan valósul meg. Mert akár a polgári felvilágosodást vesszük, akár a szocialistát — amiként Csehi Gyula nevezi a baloldali irodalom történetét —, rögtön nyilvánvalóvá válik, hogy nem egycsapásra jelenik meg az új öntudatot sugalló s ezt adekvát formában kifejező irodalom. Csehi Gyula többször is szóvá teszi, hogy a romániai munkásmozgalom résztvevőinek a tudatosításában mekkora szerepet játszottak Upton Sinclair, Zola, Jack London, Gorkij, Solohov, Ehrenburg és mások művei. Világos, hogy a külföldi művek importja azt a fáziseltolódást hivatott csökkenteni, mely az új társadalmi szükséglet és a társadalmi kérdésekre inadekvát módon reagáló romániai szocialista irodalom között kezdetben fennállt. Hadd emlékeztessük itt az olvasót Méliusz József vallomására (az *Igaz Szó* említett számában jelent meg *Más idők, más dalok...* címmel), miszerint a mi baloldali irodalmunk bölcsőjét nemcsak a társadalmi empiria vagy a gondolati, erkölcsi választás ringatta, de lázadásként tört be a köztudatba, irodalmi XIX. század-ellenességként, „az idővel azonos nyelvezetért“ folytatott harcokért. Mindebből nemcsak az következik, hogy a szocialista eszméiségű irodalom kiforratlan állapotában épp azt a feladatot nem teljesíthette maradéktalanul, mely szolgálatába állította, de felmerül az a kérdés is, hogy „az idővel azonos nyelvezet“ mennyire értették meg azok, akik az irodalomtól létfontosságú üzenetet vártak: határozott állásfoglalást az ember sorsát eldöntő erők küzdelmében. (A munkásság szükségletei nemcsak sajtóhálózatot, könyvkiadást hívtak létre, de megteremtették a művek terjesztésének, alkotó jellegű befogadásának az intézményes kereteit is. Az olvasássiociológia és olvasássiociológia mai eredményeinek fényében az is kiderül, hogy az irodalom társadalmi hatása függvényében a műértésnek ugyanolyan fontos szerepe van, mint a mű létrejöttének. Ugyancsak Hankiss Elemér mutatta ki legutóbb, hogy a műalkotás igazi, alkotó jellegű befogadása, együttes megvitatása, feldolgozása: öntevékeny művészi foglalatosság.)

Mint már említettük, Csehi Gyula azt vizsgálja, hogy a két világháború közötti helyzetben miként funkcionált a szocialista eszméiségű irodalom, illetve ennek sajátos eseteként: miként töltötte be hivatását a romániai magyar irodalom baloldali vonulata. Ez a megszorítás egyben utal is arra, hogy más közegben és alapvetően más helyzetben fejtette ki hatását ez az irodalom. Nevezetesen: a magyar kisebbségi lét feltételei között. Arra szeretnénk választ kapni tehát, hogy ebben a helyzetben mennyire vált a baloldali irodalom a társadalmi lét elsődleges jelző- és vezérlő-rendszerévé.

Arról is szó volt, hogy Csehi vizsgálódási módszere jellegzetesen szociológiai. Ami az irodalom társadalmi hatékonyságának nyomon követéséhez, egy irodalomtörténeti korszakban az irodalom extenzív fejlődésének a megragadásához kétségtelenül alkalmas módszer. Sajnos azonban, sajátos viszonyaink közepette ez a fogalom rögtön a romániai magyar irodalomkritika egyik gyermekbetegségét juttatja eszébe a megöly jóhiszemű olvasónak is. Csehi tisztában van ezzel, és az ellenérzések leküzdésére az alkotó szellemű, valóban tudományos megalapozottságú kutatásokat jelöli meg ellenszerűl. *Irodalomszociológia — rediviva* című tanulmányában arról tesz hitet, hogy mennyire kötelességének érzi megismerni azokat az irodalomtudományi irányzatokat, amelyek világszerte divattá váltak, mi alatt mi a fasizmus, a háború és az ötvenes évek beszűkült szemlélete folytán nem vehetünk tudomást róluk. Alapvető tudományos kötelezettségnek tartván a nagyvilági tájékozottságot, ezeket az irányzatokat nemcsak megismerni igyekezett, de hasznosítani is a maga és a mások számára — amennyire marxista meggyőződése ezt lehetővé tette. Mielőtt például az irodalomszociológia nagyvilági divatjával foglalkozott volna tüzetesebben — *Felvilágosodástól — felvilágosodásig* című kötetének tanúsága szerint —, előbb számba vette az irodalom és az irodalmi mű

megközelítésének azokat a módszereit, amelyeket az orosz formalista iskola, a francia nouvelle critique, az angol és az amerikai new criticism kínál; nem ismeretlen Csehi előtt Welles és Warren irodalomelmélete, Kayser fenomenológiai irodalomfelfogása, Lucien Goldmann strukturalista-genetikus irodalomszemlélete és Claude Lévi-Strauss strukturális antropológiája... Itt most nincs lehetőségünk arra, hogy Csehi értékeléseit elemezzük, csupán jeleznünk szeretnénk volna, hogy az irodalomtudomány legújabb eredményeinek ismeretében helyezi előtérbe az irodalomszociológiai vizsgálódások szempontjait. Nyilván, mert úgy érzi, hogy ezek segítségével tárhatja fel a leginkább a társadalom és az irodalom sokrétű kapcsolatrendszerének leglényesebb jelenségeit.

Am a Csehi irodalomszemléletében beállt változásokat nagyon könnyen érzékeltethetjük úgy is, hogy a baloldali irodalommal foglalkozó kötetait aszerint vetjük egybe: kik képviselik szerinte a romániai magyar irodalomnak ezt a vonulatát. Az elsöben a képlet hihetetlenül egyszerű: Nagy István, Salamon Ernö és Szilágyi András munkásságának némely vonatkozása kerül előtérbe. A 73-as kötetben viszont Nagy Dánielről, Szabédi Lászlóról, Salamon Lászlóról, Szilágyi Andrásról és Horváth Imréröl olvashatunk portrét, tanulmányt; a *Párhuzamos önéletrajzok* című fejezetben pedig Nagy István, Kacsó Sándor és Kovács István memoárköteteiröl gondolatgazdag jegyzetet. Ami azt is jelenti, hogy felfogásában a baloldali irodalom fogalma nem szorítkozik csupán a „tisztá osztályvonal” képviselőire. Beletartoznak ebbe az irodalomba mindazok, akik abban az idöszakban eljutottak a kor sorsdöntö kérdéseinek a megragadásáig; akik koruk alapvetö elmentmondásainak a felmutatásával a baloldali erök küzdelmét segítették. Csakis a szükséges irodalomtörténeti távlat segítségével lehetett felismerni, hogy a szocialista irodalom kibontakozását két alapvetö tendencia juttatta érvényre — hogy aztán egyirányban hathasson: az eruptív erök működése és a konstruktív szándék jelenléte. „S itt nem is az a főbenjáró kérdés — idézhetjük ismét Méliusz József tétlialátértékü megfogalmazását —, hogy az írók közül »ki volt marxista«, ki volt az eklézsia tagja és ki nem. Hiszen az, hogy milyen művek hogyan sugároztak, vállaltak, vallották a valóságból következö igazságot: az ember nemcsak a történelemben él, hanem ha fenn akar maradni, a történelem ellen is.”

A *baloldali forrásvidék* bevezetö tanulmányában — egyebek mellett — Csehi felvázolja készülo irodalomszociológiai ankétjának célkitüzéseit. Eszerint a munkásmozgalom még élö résztvevöinek emlékezetét szeretné vallatöra fogni: olvasmányaik hatásáról, a művek beszerzésének körülményeiröl, azoknak a közművelödési kereteknek a szerepéről, amelyek az irodalmi művek alkotó jellegü befogadását annak idején lehetővé tették stb. Romániai kiadványok, legalísan, illegálísan és félegálísan terjesztett külföldi kiadványok társadalmi hatékonyaságát szeretné feltérképezni. A célkitüzésekböl azonban nem derül ki, hogy a szóban forgó művek kapcsán azt is nyomon követhetné: milyen befolyásuk volt ezeknek a munkásmozgalom kívüli, nemnyiben segíthették nagy tömegek radikalizálódását. És fordítva, miként viszonyultak a munkásmozgalom egykori résztvevöi azokhoz a művekhez, amelyek nem marxista eszmei szándékböl születtek ugyan, de valóságfeltáró, öntudatra ébresztö jellegüknél fogva a radikalizálódást elősegíthették. Csehi könyvükböl értesülünk arról, hogy elsösorban az eszmék terjesztése szempontjából ítélték meg akkoriban az irodalmat. De ma már jól tudjuk, hogy az irodalom nem akkor végzett teljesebb értékü művészi agitációt, amikor eszmei tételek illusztrálására vállalkozott, hanem akkor, amikor e világnézeti kilátó áttekinthetövé, tisztán felismerhetövé tette az alkotó számára a társadalom létkérdéseit. A művészi érték foka ugyanis nem lehet fordított arányban a mű közvetlen társadalmi hasznával.

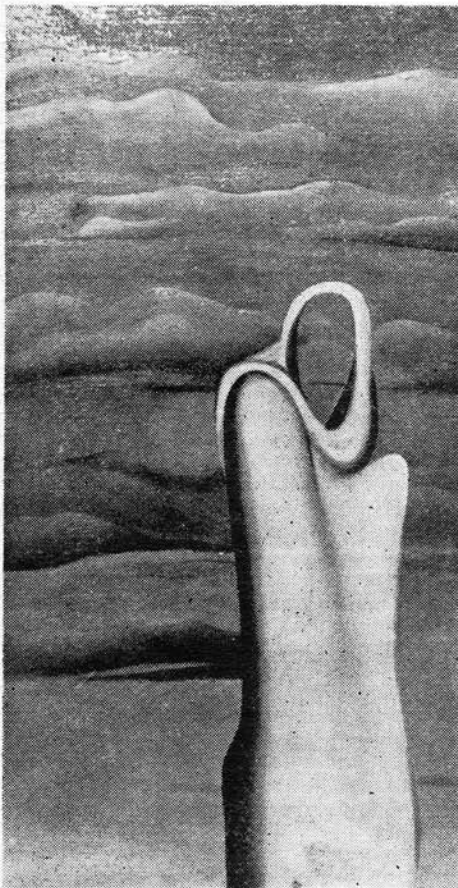
A társadalmi hasznosság megkövetelte megbecsülés és a művészi érték elismerése közötti helyes arány érvényesítésének a szükségessége munkál Csehi felfogásában. Nagy Dánielről, Horváth Imréröl, Szabédi Lászlóról és Szilágyi Andrásról szól. Bár irodalomszociológiai szempontokat érvényesít, a müelemzést sem mellözi. Hiszen tisztában lehet azzal, hogy valamely mű létformáját alapvetöen meghatározza annak művészi struktúrája. Mert nemcsak a Helyzet leírása, és az ebböl adódó Válasz megfogalmazása lehet műformáló tényező, az író és az olvasó közötti viszony is az. De a leginkább az a tendencia, mely a művet a társadalmi lét elsödleges jelzörendszerévé avatja. Esetünkben például: a forradalmi feszültség jelzésévé, a fasiszta veszély jelzésévé, a háborús veszedelem jelzésévé, a kisebbségi állapot abszurditásának jelzésévé...

A késöbbi szintézis feladatákként tűnik fel annak a tisztázása is, hogy a baloldali irodalom képviselői miként viszonyultak az irodalom társadalmi és nemzetiségi felelösségéig egyaránt. A korszak nagy tanulságai közé kívánkozik annak a kimutatása, hogy milyen hierarchiát állítottak fel a kettös felelösség össze-

tevői között. Feltáráásra vár, hogy kik és miért tévesztették szem elől egyiket avagy a másikat. A történelem és az irodalom kapcsolatának sokévszázados tapasztalata bizonyítja ugyanis — és erre figyelmeztetett legutóbb az életműve betetőzésén fáradozó Nagy István is, mint élete nagy tanulságára —: az irodalom nemzeti, nemzetiségi felelősségét nem lehet elválasztani a társadalmítól. Valahányszor ezt megpróbálták, abból mindig rossz sült ki. (Beke György: *Tolmács nélkül*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1972.)

A baloldali forrásvidékből még nem derült ki eléggé, hogy milyen volt ennek az irodalomnak a nemzetiségi lelkiismerete. Pedig Kacsó Sándorról írva Csehi Gyula is érzi, hogy ez a kérdés megkerülhetetlen. Kimutatja, hogy Kacsót a kisebbségi helyzet meghatározó élménye indította el a harcos irodalom útján. Szilágyi András portréjának a megrajzolása során meg azt érzékelteti, hogy az író fiatalkori felfogásában miként válik szét a kisebbségi és a mozgalmi író fogalma. Csehi a továbbiakban csak sugallja, de nem mutatja ki, hogy a történelmi számvetés során miért bizonyult ez a felfogás illúziósnak.

Meggyőződésem, hogy a baloldali irodalom csak akkor fog beépülni minden számba jöhető értékével a mába — s ez Csehi Gyulának is legfőbb gondja —, ha a szóban forgó kérdéseket mielőbb tisztázzuk.

Finta Edit: Fehér csend